

УДК 94(477)

Гринчак М. О.,
кандидат історичних наук, доцент кафедри
соціально-гуманітарних дисциплін, Дніпропетровський
державний університет внутрішніх справ (Україна,
Дніпропетровськ), laborant81@rambler.ru

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ ВЕЛИКОЇ ПРОМИСЛОВОЇ БУРЖУАЗІЇ ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ ПОРЕФОРМНОЇ ДОБИ

Висвітлено основні групи джерел дослідження великої промислової буржуазії південноукраїнських губерній середини XIX – початку XX сторіччя. Результатом проведеного дослідження є класифікація комплексу архівних та опублікованих матеріалів. Особлива увага приділена архівним джерелам. Наведено приклади використання документів з центральних і обласних архівів України. Джерельну базу подібних досліджень становить широкий комплекс архівних та опублікованих матеріалів. Значна частина джерел зберігається у фондах центральних та обласних архівів України (Київ, Дніпропетровськ, Харків).

За функціональним призначенням та характером інформації використані джерела умовно можуть бути розподілені на декілька груп: законодавчі акти, статистичні матеріали, загальнодержавні та регіональні довідково-інформативні видання, періодична преса та мемуари самих підприємців. Стверджується, що зазначені групи джерел є достатньо репрезентативними та вірогідними для досліджуваної проблематики.

Ключові слова: джерельна база, буржуазія, підприємці, архів.

В останні десятиріччя в Україні відкрилися нові можливості для розширення проблематики історичних досліджень. Увага вчених зосереджена на проблемах, які раніше були на периферії наукових і суспільних інтересів або вивчення яких мало заідеологізований характер. До них відносимо історію великої промислової буржуазії України, яка перетворилася на початку XX сторіччя в економічно панівний клас суспільства.

Актуальність дослідження визначається також тим, що тривалий час діяльність підприємців минулого була представлена епізодично та виключно в негативному аспекті. Для подальшої повноцінної наукової розробки проблематики діяльності промислової буржуазії південноукраїнських губерній необхідно виявити, систематизувати та класифікувати джерельну базу дослідження, з'ясувати загальний рівень її розробки, у тому числі типологічний склад джерел.

Сьогодні джерельну базу подібних досліджень становить широкий комплекс архівних та опублікованих матеріалів. Значна частина джерел зберігається у фондах центральних та обласних архівів України.

Найбільша кількість неопублікованих джерел по досліджуваній проблематиці вміщена у фондах Центрального державного істор. архіву України у м. Києві (ф. 442, 313, 575, 896, 1696, 1695, 2090, 2033, 2161). Там знаходимо цінну інформацію про розповсюдження офіційних документів царської Росії щодо особливостей торговельно-промислової політики держави, про взаємовідносини між підприємцями та органами влади, рішення та звіти колективного органу промисловців – з'їзду гірничопромисловців Півдня Росії.

Зокрема, фонд канцелярії Київського, Подільського, Волинського генерал-губернатора (ф.442) містить в собі важливі дані про розповсюдження циркулярів та офіційних листів Міністерства Внутрішніх Справ щодо особливостей торговельно-промислової політики держави, змін в умовах діяльності підприємців. Окремі відомості про стан промислових закладів регіону, їх власників, взаємовідносини з працівниками надають матеріали канцелярії Київського окружного фабричного інспектора (ф.575), Катеринославського губерньського жандармського управління (ф.313).

У фонді ради з'їздів гірничопромисловців Півдня Росії ЦДІАК (ф.2161) зберігаються численні договори, документи, постанови, рішення, як колективного органу підприємців, так і діловодні матеріали та статистичні відомості щодо чисельності робітників на окремих промислових підприємствах, їх матеріального та соціального забезпечення.

У документах Гірничого управління Півдня Росії ЦДІАК (ф.896) знаходимо матеріали про становище промислових робітників, циркуляри міністерств, переписку з окружними інженерами та з міністерством торгівлі та промисловості, а також циркуляри самого Гірничого управління. Також увагу привертають фонди Контори виборних від гірничопромисловців (ф.1696), в яких знаходимо цікаві матеріали стосовно взаємовідносин промисловців з владою та механізмів відстоювання підприємцями власних інтересів, а також, фонд Ради товариства грошової допомоги гірничопромисловим робітникам Півдня Росії (ф.1695), в якому знаходяться матеріали про взаємовідносини промислової буржуазії з робітниками. Інформацію про наявність в Катеринославській губернії залізо – і трубопрокатних заводів, з вказівкою їхнього місця знаходження та власника містить у собі фонд Окружного фабричного інспектора Харківського фабричного округу (ф.2090). Крім того в цьому ж фонді знаходимо перелік промислових підприємств Катеринославської губернії на 1900 р.

Серед особистих фондів ЦДІАК м. Києва назвемо фонд князів Кугушевих (1888–1919) (ф.2033), які були власниками вугільних шахт товариства Брянських кам'яновугільних копалень. Серед особистого листування знаходяться листи, що висвітлюють становище на копальнях, а також проблеми, які доводилося вирішувати власникам шахт того часу.

Численні матеріали про роль підприємців у розвитку промисловості південного регіону зберігаються у фондах державних архівів Дніпропетровської (ДАДО) (ф. 11, 20, 23, 463, 681, 863) та Харківської (ДАХО) (ф. 3, 19, 44, 45, 487) областей, серед яких особливе значення мають розпорядження органів управління, статистичних установ, канцелярій фабричних інспекторів Катеринославської та Харківської губерній.

У Державному архіві Дніпропетровської області найбільша кількість матеріалів, що стосується розвитку промисловості південного регіону, знаходиться у фонді «Канцелярія катеринославського губернатора» (ф.11). Тут є дані про розвиток промисловості і про діяльність промисловців, а особливо багато матеріалів, що стосуються історії взаємовідносин підприємців та найманих робітників. Зокрема, це свідчення про вимоги, що висували робітники до власних господарів, донесення про страйки на підприємствах та способи їх подолання. Окрім того цікаві свідчення стосовно історії промисловості регіону знаходимо у фонді Дніпровського металургійного заводу. Тут можна знайти перелік металургійних підприємств Півдня України (ф.463). Для нашого дослідження ці документи важливі тим, що в них знаходимо перелік керівників великих промислових підприємств.

У Державному архіві Харківської області також міститься багато документів про роль промисловців у роботі органів управління різного рівня, участь

підприємств у суспільно-політичному житті регіону, їх позицію щодо формування виробничої та соціальної інфраструктури. Це матеріали фондів губернських, повітових та міських установ – Канцелярія Харківського губернатора (ф.30), Харківське губернське управління (ф.4), Харківське по фабричним та гірничозаводським справам присутствіє (ф.923).

Цінність існуючих в обласних державних архівах документів з досліджуваної проблематики в тому, що вони відображають різноманітні аспекти життя регіону, містять об'єктивну інформацію про усі сторони історії регіону, яку творили у тому числі і промисловці.

За функціональним призначенням та характером інформації використані джерела умовно можуть бути розподілені на декілька груп:

– законодавчі акти, що регламентують правовий статус підприємств, політику уряду у торговельно-промисловій галузі. Вони містяться у «Повному зібранні законів Російської імперії», «Зведенні законів Російської імперії», окремих тематичних збірниках тлумачення та пояснення нормативних актів;

– справочні папери різних інституцій: губернських, повітових та міських земських зборів, управ, дум, з'їздів гірничопромисловців Півдня Росії, місцевих комітетів та комісій з окремих питань. Ці матеріали зосереджені як у фондах архівів, так і опубліковані окремими збірниками та виданнями;

– статистичні матеріали, що були підготовлені як на загальнодержавному, так і на рівні губерній та повітів. Їх аналіз дозволяє простежити чисельність підприємств та робітників, розміри виробництва та вартість виготовленої продукції, виявити участь підприємств не тільки у виробничій, але й у суспільній сфері життя регіону;

– загальнодержавні та регіональні довідково-інформативні видання, що виходили у формі пам'ятних книжок, адрес-календарів, супутників-довідників залізниць, щорічних збірників. Хоча інформаційна насиченість цієї групи джерел не однакова, їх цінність полягає у тому, що розміщені у них дані можна зіставляли для певного порівняльного аналізу, уточнення рівня розвитку виробничої та соціальної інфраструктури регіону;

– періодична преса, що мала характер офіційних джерел інформації губернських органів управління, колективних органів підприємств, приватних чи громадських видань. Матеріали преси відображали ставлення місцевих органів управління, населення регіону до ділових кіл Донбасу, участь торговельно-промисловців у суспільно-політичній, економічній, благочинній діяльності установ і закладів регіону, приватні ініціативи; містили велику кількість довідкових матеріалів різноманітного характеру про окремі сторони комерційної справи підприємств;

– мемуари підприємств. Вони вміщують відомості про умови праці у різних галузях економіки, відносини підприємств між собою, чинники впливу на їх діяльність.

І. Законодавчі акти. До цієї групи джерел належать матеріали громадських об'єднань та організацій. У дану групу входять також матеріали промислового та акціонерного законодавства, нормативні документи з'їздів (положення та статuti). Тут зосереджений великий за обсягом пласт організаційно-розпорядчих, довідково-інформаційних документів, допоміжних матеріалів, вивчення яких дозволяє визначити «технологію»

прийняття рішень, виявити загальні тенденції і специфічні особливості у вирішенні тих чи інших питань. Документи законодавчого характеру, які регламентували правовий статус підприємств, їх права та обов'язки, специфіку діяльності, становлять вагоме джерело дослідження особливостей розвитку підприємництва. Законодавчі акти важливі також з точки зору створення загальної характеристики ринкових умов періоду капіталістичної модернізації, уявлень про політику царського уряду стосовно підприємств та їх колективних установ і організацій, у роботі яких брали активну участь представники ділових кіл регіону.

Комплекс приватноправових комерційних актів відбиває так званий «рух» промислової власності, еволюцію організаційних форм промисловості Півдня. Значний потенціал комплексу також для оцінки представництва різних соціальних шарів.

ІІ. Справочні матеріали. Це документація виробничої діяльності промислових підприємств: статuti, звіти, баланси акціонерних компаній, протоколи загальних зборів акціонерів, програми гірничопромислових з'їздів, списки учасників з короткими характеристиками, журнали, протоколи, стенограми з'їздів. Значний інтерес для дослідження різних аспектів діяльності промисловців мають друковані матеріали з'їздів гірничопромисловців Півдня Росії, що почали видаватися в 1874 р. і виходили щорічно до 1917 р. включно. На сьогодні «Труди з'їзду гірничопромисловців Півдня Росії» майже в повному обсязі зберігаються в Державному архіві Харківської області. Характерною рисою з'їздів було те, що на них власники заводів та рудників піднімали та вирішували питання не тільки організації виробництва, але й функціонування мережі культурно-освітніх закладів, системи медичного обслуговування, влаштування телефонно-телеграфного зв'язку в регіоні, створення дієвих механізмів допомоги постраждалим від нещасних випадків на виробництві, тощо. Підприємці порушували клопотання перед урядом про виділення додаткових коштів на вирішення нагальних завдань розвитку регіону. У I частині «Трудів» розміщені звіти голови і посадових осіб з'їздів, діловодна документація, статистичні звіти. У II частині представлені стенографічні звіти засідань з'їздів. Значення цих джерел визначається унікальністю первинного матеріалу. Матеріали з'їздів відбивали безпосередній хід найважливіших економічних процесів (акціонування, концентрації виробництва, проникнення іноземного капіталу й т.д.) як би «зсередини», з позицій безпосередніх учасників і зацікавлених осіб. Вони містять різноманітну, цікаву інформацію про настрої, погляди, економічні інтереси різних груп промисловців.

ІІІ. Статистичні матеріали. Особливо важливою є промислова статистика, а також статистичні видання представницьких організацій. Дореволюційна статистика зосереджена як в архівних фондах, так і в опублікованих виданнях. По-перше дані, що стосуються промисловців Півдня можна знайти в опублікованих матеріалах переписів. Це «Перший загальний перепис населення Російської імперії в 1897 році», результати якого були опубліковані в Санкт-Петербурзі у 1905 р. [8].

Важливим джерелом для вивчення промисловості Російської імперії є «Список фабрик та заводів всієї Росії». Але це джерело має обмежену інформацію, бо укладачі довідника не завжди дотримувалися установлених правил,

інколи не вказували соціальну належність того чи іншого підприємця. Крім того довідник не містить в собі дані про підприємства, що підпорядковувалися технічному нагляду, який і здійснював їхній статистичний опис [11]. У різні роки видавалися також різноманітні статистичні видання з фабрично–заводської промисловості [12–16].

Необхідним для вивчення важкої промисловості півдня джерелом є галузеві статистичні збірки, такі як Статистичні таблиці з гірничої промисловості Росії, складені А. Кеппеном у 1879 р. [13]. У них містяться дані про видобуток вугілля в окремих регіонах. Досить повні та всеосяжні матеріали містяться в «Збірниках статистичних даних про гірничозаводську промисловість Росії», які щорічно готував Гірничий департамент [9]. Ці видання склалися по матеріалам звітів окружних інженерів і на первинному рівні – дані, що безпосередньо надавали самі власники підприємств.

Важливим джерелом є також земська статистика. Катеринославське губернське земство видавало «Збірники статистичних відомостей» по окремих повітах. По Бахмутському – є певний матеріал по історії буржуазії (походження вуглепромисловців за станом). Запровадження у 1885 р. «Положення про з'їзд вуглепромисловців Донецького басейну» сприяло поліпшенню становища статистичного обліку заводської організації. Відбувся подальший розвиток форм статистики, і, особливо, збільшення публікацій статистичних матеріалів. У середині 90–х років в умовах промислового піднесення ця статистична інформація виявилася недостатньою. На XXII з'їзді у 1897 р. при Раді з'їзду гірничопромисловців Півдня Росії було створено особливе статистичне бюро для збору даних про гірничопромислову діяльність на Півдні Росії.

IV. Довідкові видання. Загальнодержавні довідкові видання – це різноманітні збірники, які переважним чином містять інформацію про промисловців регіону. Це довідник «Предпринимательство и предприниматели в России», який містить короткі біографічні описи підприємців Російської імперії [7]. Проте в цьому виданні немає імен багатьох підприємців Півдня, таких як С. Колачевський, М. Копилов та ін. Подібним виданням є історико–біографічний довідник «Деловой мир России» [2]. Незважаючи на те, що він містить цінну інформацію про деяких з промисловців південного регіону (Авдаков, фон Дітмар), тут також відсутні імена деяких підприємців нашого регіону (наприклад, немає О. А. Ауербаха). Короткі біографії місцевих підприємців німецького походження можна знайти в довіднику «Немцы России» [6].

Також цікаві матеріали знаходимо і в місцевих довідкових виданнях, таких як Адрес–календар м. Катеринослава. Тут містяться дані по південній промисловості, а також характеристики місцевої буржуазії [17–18].

Важливі дані стосовно розвитку промислових підприємств містяться і в промислових довідкових виданнях, таких як «Фабрики та заводи всієї Росії», а також підготовлені особливими комісіями Ради з'їзду представників промисловості та торгівлі довідники по промисловості Російської імперії, де можна знайти зокрема і інформацію про південний регіон [19].

V. Періодична преса. Особливо важливими для дисертаційного дослідження є галузева періодика. Насамперед це газета «Гірничозаводський листок»

(пізніше Гірничозаводська справа), з яких автором опрацьовано більшість з опублікованих одиниць за період з 1888 по 1917 роки. Видання сприяло оприлюдненню та розповсюдженню новітніх досягнень гірничої промисловості, друкуючи науково–технічні матеріали з Росії та з–за кордону; редакція друкувала переважно статті оглядово–аналітичного характеру. Мали місце і полемічні статті, тому що нова справа викликала гарячі дискусії. Особливо важливим є те, що видання періодично публікувало матеріали, присвячені з'їздам гірничопромисловців. Видання досить часто наводило думку підприємців з тих чи інших питань економіки, а іноді і суспільно – політичних процесів. Деякі матеріали з розвитку промисловості можна знайти і в загальній періодиці. Наприклад, у газеті «Південний край» (1880–1918), в якій буржуазія викладала свою позицію.

Значимість залучення періодики як джерела інформації, визначається тим, що вона відбиває ту сторону історичних процесів, що оминалася при використанні статистики, приватноправових актів, а почасти й діловодства, індиферентних до специфіки подій, що вони фіксують. Повсякденність інформації періодики обумовлювала її послідовність, систематичність.

VI. Мемуари. Значні можливості для вивчення історії промисловості та промисловців відкриває використання джерел особистого походження. До них належать мемуари, дорожні замітки, авторами більшості яких були безпосередні практики промисловості.

У мемуарній літературі виділяємо спогади державних діячів, із чими іменами зв'язана промислова політика на рубежі XIX–XX ст. Це міністр фінансів Російської імперії С. Ю. Вітте [4]. У своїх спогадах міністр торкається питань залізничного будівництва на Півдні України, зауважуючи, що з роками залізниці стають все більш розвинутими [4, с. 86]. Вітте неодноразово зазначав, що він вбачає в розвитку промисловості майбутнє країни, підтримуючи в цьому великого вченого та громадського діяча Д. І. Менделєєва [4, с. 132]. Виходячи із надзвичайної важливості розвитку промисловості, Вітте виступив ініціатором відокремлення департаменту торгівлі і промисловості із міністерства фінансів [4, с. 221]. Вітте висловлювався проти думки обер–прокурора К. П. Победоносцева про необхідність зберегти між промисловцями та робітниками старі патріархальні відносини, та вважав за необхідне встановити відповідальність фабрикантів за життя та здоров'я робітників [4, с. 332].

Для вивчення ментальних характеристик південного промислового підприємництва як особливої соціально–корпоративної спільності російської буржуазії незамінну, унікальну інформацію представляють спогади промисловців і керуючих компаній. О. А. Ауербах, в своїх мемуарах представляє характеристику деяких представників великої буржуазії країни [1]. У цій роботі можна знайти цінну інформацію про умови розвитку вугільної промисловості в перші десятиліття, про склад підприємств, взаємовідносини власників шахт.

З самого початку розвитку промисловості виникають праці, присвячені цьому розвитку. Через часову близькість до викладених подій та особисту участь авторів в них ці роботи також відносимо до мемуарної літератури.

Так, в брошурі «Будущность горнозаводского дела на Юге России» відомого діяча гірничої промисловості А. Ф. Мевіуса головна увага була зосереджена на

питаннях необхідності протекціонізму з боку уряду для вугільної промисловості [5]. Для вивчення буржуазії Півдня особливо важливим є те, що в дослідженні вперше зроблена оцінка внеску підприємців в розвиток економіки. Член Російського технічного товариства Л. П. Семечкін у своїй роботі «О каменноугольной и железодобывающей промышленности на Донецком кряже» звертає увагу на необхідність розвитку сучасних шляхів сполучення для успішного становлення і розвитку вітчизняної промисловості [10]. Одним з головних аспектів, на якому зосереджував свою увагу автор, була необхідність посилення допомоги з боку уряду і суспільства промислому розвитку цього району. Робота цього автора є особливо цінною через той факт, що Л. П. Семечкін особисто їздив по новотвореним заводам регіону, а тому його дослідження відрізняється достовірністю та інформативністю. Іншою проблемою, якій присвятив увагу Л. П. Семечкін, був соціальний склад новоутвореної промислової буржуазії. Характеризуючи перших власників шахт, автор констатував переважання серед них поміщиків, які не мали великих капіталів, що негативно впливало на розвиток вугільної промисловості [10]. Автор негативно оцінює наплив іноземного капіталу. У праці Л. П. Семечкіна міститься дуже критичний аналіз діяльності Дж. Хьюза та створених ним підприємств. Він звинувачує іноземного підприємця в поганому технічному оснащенні заводу та в недостатній пристосованості підприємця до місцевих реалій [10].

Отже, представлені джерельні комплекси послідовно й повно відбивають, з одного боку, умови функціонування промисловості, з іншого боку – характеристики й результати розвитку виробництва, повсякденну практику підприємств, склад і вигляд промислового підприємництва Півдня України. Використання цих джерел дозволяє достовірно, всебічно і неупереджено проводити подальші наукові дослідження. Зазначені групи джерел є достатньо репрезентативними та вірогідними для досліджуваної проблематики.

Список використаних джерел

1. Ауэрбах А. А. Воспоминания о начале развития угольной промышленности в России / А. А. Ауэрбах // Русская старина. – 1909. – Июль. – С.233–236.
2. Барышников М. Н. Деловой мир России: [Историко-биографический справочник] / М. Н. Барышников. – СПб.: Искусство–СПБ, 1998. – 448 с.: ил.
3. Бурыйшкін П. А. Москва купеческая: Записки / П. А. Бурыйшкін. – М.: Современник, 1991. – 304 с.
4. Витте С. Ю. Избранные воспоминания, 1849–1911 гг. / С. Ю. Витте. – М.: Мысль, 1991. – 708 с.
5. Мевіус А. Ф. Будущность горнозаводского дела на Юге России / А. Ф. Мевіус. – СПб.: Тип. М. О. Вольфа, 1867.
6. Немцы России. Энциклопедия. – М.: ЭРН, 1999. – Т.1: А–И. – 832 с.
7. Предпринимательство и предприниматели в России от истоков до начала XX века. – М.: РОСПЭН, 1997. – 343 с.
8. Распределение населения по видам главных занятий и возрастным группам по отдельным территориальным районам // Первая Всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г.; Под ред. Н. А. Тройницкого. – СПб.: паровая скоропеч. П. О. Яблонского, 1905. – Т.1. – 459 с.
9. Сборник статистических сведений о горнозаводской промышленности России. Составлен по официальным данным и частным источникам. 1886 г.; Под ред. С. Кулибина. – СПб.: Горный ученый комитет, 1888. – 340 с.
10. Семечкин Л. П. О каменноугольной и железодобывающей промышленности на Донецком кряже / Л. П. Семечкин. – СПб., 1872. – 28 с.
11. Список фабрик и заводов России 1910 г. По официальным данным фабричного, податного и горного надзора. – М.: Л. и Э. Метцель и ко, 1910. – 1034 с.

12. Статистические сведения о фабриках и заводах по производствам, необложенным акцизом, за 1900 год; Под ред. В. Е. Варзара. – СПб.: тип. Киршбаума, 1903. – 629 с.

13. Статистические таблицы по обрабатывающей фабрично-заводской, добывающей горной и горнозаводской промышленности России. 1892–1900 гг. – СПб.: тип. В. Ф. Киршбаума, 1901. – 14 с.

14. Статистико-экономический обзор Екатеринбургской губернии 1898 г. – Екатеринбург: Издание губернского земства, 1899. – 42 с.

15. Статистика несчастных случаев в горной, горнозаводской промышленности Юга России за 1900 г. – Харьков: Статистическое бюро совета съездов горнопромышленников Юга России, 1901. – 62 с.

16. Статистика несчастных случаев в горной, горнозаводской промышленности Юга России за 1903–1904 гг. – Харьков: Статистическое бюро совета съездов горнопромышленников Юга России, 1901. – 241 с.

17. Памятная книжка и адрес – календарь на 1900 г. – Екатеринбург: Типо-литография губернского правления, 1899. – 242 с.

18. Памятная книжка Екатеринбургской губернии на 1914 г. – Екатеринбург: Типо-литография губернского правления, 1914. – 283 с.

19. Фабрики и заводы всей России. Сведения о 31523 фабриках и заводах. – К.: из-во т-ва Л. М. Фиш, 1913. – 1687 с.

References

1. Auferbah A. A. Vospominaniya o nachale razvitiya ugol'noj promyshlennosti v Rossii / A. A. Auferbah // Russkaja starina. – 1909. – Ijul'. – S.233–236.
2. Baryshnikov M. N. Delovoy mir Rossii: [Istoriko-biograficheskij spravochnik] / M. N. Baryshnikov. – SPb.: Iskusstvo–SPB, 1998. – 448 s.: il.
3. Buryshkin P. A. Moskva kupecheskaja: Zapiski / P. A. Buryshkin. – M.: Sovremennik, 1991. – 304 s.
4. Vitte S. Ju. Izbrannye vospominaniya, 1849–1911 gg. / S. Ju. Vitte. – M.: Mysl', 1991. – 708 s.
5. Mevius A. F. Budushhnost' gornozavodskogo dela na Juge Rossii / A. F. Mevius. – SPb.: Tip. M. O. Vol'fa, 1867.
6. Nemcy Rossii. Jenciklopedija. – M.: JeRN, 1999. – T.1: A–I. – 832 s.
7. Predprinimatel'stvo i predprinimateli v Rossii ot istokov do nachala XX veka. – M.: ROSPJeN, 1997. – 343 s.
8. Raspreделение населения по видам главных занятий и возрастным группам по отдельным территориальным районам // Pervaja Vseobshhaja perepis' naselenija Rossijskoj Imperii 1897 g.; Pod red. N. A. Trojnickogo. – SPb.: parovaja skoropech. P. O. Jablonskogo, 1905. – T.1 – 459 s.
9. Sbornik statisticheskikh svedenij o gornozavodskoj promyshlennosti Rossii. Sostavlenn po oficial'nym dannym i chastnym istochnikam. 1886 g.; Pod red. S. Kulibina. – SPb.: Gornyj uchenyj komitet, 1888. – 340 s.
10. Semechkin L. P. O kamenougol'noj i zhelezodelatel'noj promyshlennosti na Doneckom krjazhe / L. P. Semechkin. – SPb., 1872. – 28 s.
11. Spisok fabrik i zavodov Rossii 1910 g. Po oficial'nym dannym fabrichnogo, podatnogo i gornogo nadzora. – M.: L. i Je. Metcel' i ko, 1910. – 1034 s.
12. Statisticheskie svedeniya o fabrikah i zavodah po proizvodstvam, neoblozhennym akcizom, za 1900 god; Pod red V. E. Varzara. – SPb.: tip. Kirshbauma, 1903. – 629 s.
13. Statisticheskie tablicy po obrabatyvayushhej fabrično-zavodskoj, dobyvayushhej gornoj i gornozavodskoj promyshlennosti Rossii. 1892–1900 gg. – SPb.: tip. V. F. Kirshbauma, 1901. – 14 s.
14. Statistiko-jekonomicheskij obzor Ekaterinoslavskoj gubernii 1898 g. – Ekaterinoslav: Izdanie gubernskogo zemstva, 1899. – 42 s.
15. Statistika neschastnyh sluchaeв v gornoj, gornozavodskoj promyshlennosti Juga Rossii za 1900 g. – Har'kov: Statisticheskoe bjuro soвета s#ezdov gornopromyshlennikov Juga Rossii, 1901. – 62 s.
16. Statistika neschastnyh sluchaeв v gornoj, gornozavodskoj promyshlennosti Juga Rossii za 1903–1904 gg. – Har'kov: Statisticheskoe bjuro soвета s#ezdov gornopromyshlennikov Juga Rossii, 1901. – 241 s.
17. Pamjatnaja knizhka i adres – kalendar' na 1900 g. – Ekaterinoslav: Tipo-litografija gubernskogo pravlenija, 1899. – 242 s.
18. Pamjatnaja knizhka Ekaterinoslavskoj gubernii na 1914 g. – Ekaterinoslav: Tipo-litografija gubernskogo pravlenija, 1914. – 283 s.
19. Fabriki i zavody vsej Rossii. Svedeniya o 31523 fabrikah i zavodah. – K.: iz-vo t-va L. M. Fish, 1913. – 1687 s.

Greenchak M. O., Ph.D. in History, associate professor of Social and Humanities department of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs (Ukraine, Dnipropetrovsk), laborant81@rambler.ru

Scientific sources of studying large industrial bourgeoisie of south Ukrainian provinces of post-reform period

The article highlights the main groups of scientific sources of studying great industrial bourgeoisie of the second half of XIX – early XX century in Southern provinces of Ukraine. The result of the study is the classification of a range of archival and published materials. The archival sources are paid special attention to. Some examples of using documents from the funds of Ukrainian central and regional archives are given.

At this stage of a key base of such research is a wide range of archival and published materials. A significant portion of the sources stored in the funds of the central and regional archives of Ukraine (Kiev, Dnepropetrovsk, Kharkov).

Based on their functions and nature of the information used sources can be conditionally divided into several groups: Legislative acts, Business papers, Static materials, National and regional reference and informative publications, Periodical press, Entrepreneurs memoirs.

It is alleged that, these groups of sources have sufficiently representative and reliable for the researched problems.

Keywords: scientific sources, bourgeoisie, entrepreneurs, archive.

Гринчак М. А., кандидат исторических наук, доцент кафедры социально-гуманитарных дисциплин, Днепропетровский государственный университет внутренних дел (Украина, Днепропетровск), laborant81@rambler.ru

Источниковая база исследования крупной промышленной буржуазии южно-украинских губерний пореформенной эпохи

Освещены основные группы источников исследования крупной промышленной буржуазии южно-украинских губерний середины XIX – начала XX века. Результатом проведенного исследования является классификация широкого комплекса архивных и опубликованных материалов. Особое внимание уделено архивным источникам. Приведены примеры использования документов из центральных и областных архивов Украины. Сегодня источниковую базу подобных исследований составляет широкий комплекс архивных и опубликованных материалов. Значительная часть источников хранится в фондах центральных и областных архивов Украины (Киев, Днепропетровск, Харьков).

По функциональному назначению и характеру информации использованные источники условно могут быть разделены на несколько групп: законодательные акты, деловые бумаги, статистические материалы, общегосударственные и региональные справочно-информационные издания, периодическая печать и мемуары предпринимателей. Утверждается, что указанные группы источников репрезентативны и достоверны для исследуемой проблематики.

Ключевые слова: источниковая база, буржуазия, предприниматели, архив.

* * *

УДК 378.663:636.084(092) П. Д. Пшеничний

Поливач М. А.,
аспірантка кафедри: «Історії та політології»,
Національний університет біоресурсів
та природокористування України
(Україна, Київ),
mariapolyvach@ukr.net

ФОРМУВАННЯ НАУКОВОГО СВІТОГЛЯДУ П. Д. ПШЕНИЧНОГО

Стаття присвячена талановитому вченому-новатору у галузі зоотехнії ХХ ст. – Павлу Дмитровичу Пшеничному. Показано формування наукового світогляду дослідника та становлення його як науковця. Детально описано навчальний процес, навчальні заклади та викладачі, які вплинули на вибір професії П. Д. Пшеничного.

Великі можливості формування наукового світогляду закладаються в навчальному процесі. Кожна наука вивчає закономірності явищ певної галузі об'єктивного світу і, відповідно, кожний навчальний предмет робить свій внесок у формування наукового світогляду молодої людини. Незмінно важлива роль у цьому процесі належить соціальній і професійній позиції педагога.

Формування світогляду досягається послідовним здійсненням морального, естетичного, екологічного, трудового та інших видів виховання. Науковий світогляд є основою для розвитку повноцінної особистості людини.

Ключові слова: П. Д. Пшеничний, Харківський зооінженерний інститут, Харківська державна зооветеринарна академія, годівля, НУБіП України, науковий світогляд.

Людина володіє цілісним уявленням про світ, якщо його система поглядів спирається на єдність свідомості, знань, переживань, і це означає, що формування

світогляду залежить від впливу різних життєвих факторів на інтелект, волю, емоції особистості, від її активної практичної діяльності.

Науковий світогляд проявляється у діяльності людини і визначається оптимальним засвоєнням понять, законів, теорій, готовністю обстоювати свої ідеали, погляди, переконання у повсякденному житті та роботі. На його визначальній ролі у поведінці людини наголошував В. О. Сухомлинський: «Переконання – це не лише усвідомлення людиною істинності світоглядних та моральних понять, а й особиста її готовність діяти відповідно до цих правил і понять. Переконаність ми спостерігаємо тоді, коли діяльність людини мотивується світоглядом, коли істинність того чи іншого поняття не тільки не викликає в людини сумнівів, а й формує її суб'єктивний стан, її особисте ставлення до істини».

У сучасних умовах особливо важливим є механізм формування наукового світогляду у молоді: свобода слова, гласність, політичний та інтелектуальний плюралізм, різноманіття релігії і т.п. Щоб суспільство було в змозі аналізувати всю цю інформацію та виділяти для себе важливу її частину, потрібно мати сформований науковий світогляд, який закладається з дитинства.

Стаття розкриває життєвий шлях та наукове становлення П. Д. Пшеничного. Акцентується увага на причини вибору професії зоотехніка. Здійснено аналіз джерельної бази, яка висвітлює важливі біографічні дані про майбутнього академіка Української академії сільськогосподарських наук (УАСГН).

У радянський час активно друкувалися статті, збірники та наукові праці самого науковця, проте з часом його ім'я стало рідко з'являтися в друкованих виданнях. Авторству П. Д. Пшеничному належить велика кількість опублікованих наукових праць – понад 280, в тому числі: книги, монографії, статті, рекомендації, рецензії.

За роки Незалежності України професору П. Д. Пшеничному присвячено декілька статей, передусім приурочених до важливих дат і виданий один збірник наукових праць в 2003 р., на відзнаку 100-го ювілею академіка. Основними дослідниками його життя та діяльності є І. І. Ібатуллін, В. Д. Столюк, І. М. Березюк, Г. В. Танцуров, В. К. Кононенко, В. В. Отченашко, М. Ю. Сичов, Н. М. Слободянюк (більшість з них є учнями великого вченого).

Ставиться мета з'ясувати становлення наукового світогляду в Павла Дмитровича Пшеничного, причини вибору спеціальності вченого-зоотехніка. Розкривається соціально-економічний і політичний стан, в якому зростав дослідник; діяльність навчальних закладів в яких отримував освіту П. Д. Пшеничний та їх педагогічний склад.

У пореформенний період – після відміни кріпосного права в центральній та східній частині України (1861 р.) та після столипінських реформ – Російська імперія, до складу якої входила більша частина українських земель, залишалася переважно аграрною країною, де понад 80% населення було зайнято в сільськогосподарському виробництві.

В др. пол. XIX – на поч. XX ст. провідними галузями сільського господарства Харківської губернії, в якій народився і зростав науковець, були: рільництво та тваринництво. У цих галузях селянам належала більша